

نَظْمُ لَامِيَةِ الْأَفْعَالِ

تأليف:

ابن مالک، جمال الدين ابو عبدالله

وفات:

سال ۶۷۲ هجری قمری

ترجمه و شرح:

سید مسلم تفت دار

مدرسه امیریه

جزیره قشم – گیاهدان

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بَابُ الْمَفْعَلِ وَالْمَفْعِلِ وَمَعَانِيهَا

٩٠. مِنْ ذِي الثَّلَاثَةِ لَا يَفْعَلُ لَهُ أَتَتْ بِمَفْعَلٍ لِمَصْدَرٍ أَوْ مَا فِيهِ قَدْ عُمِلَ
٩١. كَذَاكَ مُعْتَلٌّ لَامٌ مُطْلَقًا وَإِذَا أَلِفًا كَانَتْ وَآوًا بِكَسْرِ مُطْلَقًا حَصَلًا
٩٢. وَلَا يُؤْتَرُ كَوْنُ الْوَاوِ فَاءً إِذَا مَا عْتَلَّ لَامٌ كَمَوْلَى فَارَعَ صِدْقٌ وَلَا
٩٣. فِي غَيْرِ ذَا عَيْنَيْهِ أَفْتَحَ مَصْدَرًا وَسِوَا هُوَ أَكْسِرُ وَشَدَّ الَّذِي عَنْ ذَلِكَ اعْتَزَلَ لَا

بَابُ الْمَفْعَلِ وَالْمَفْعَلِ وَمَعَانِيهَا

۹۰. مِنْ ذِي الثَّلَاثَةِ لَا يَفْعَلُ لَهُ أَتَتْ بِمَفْعَلٍ لِمَصْدَرٍ أَوْ مَا فِيهِ قَدْ عُمِلَا

۹۱. كَذَاكَ مُعْتَلٌّ لَامٌ مُطْلَقًا وَإِذَا أَلِفًا كَانَ وَآوًا بِكَسْرِ مُطْلَقًا حَصَلًا

۹۰. از ثلاثی مجرد به غیر از یَفْعَلُ، برای (ساختن) مصدر یا آن چه در آن عمل انجام می‌گیرد (یعنی ظرف زمان و مکان)، وزن مَفْعَل را بیاور.

شرح:

برای ساختن مصدر میمی و اسم زمان و مکان از ثلاثی مجرد به مضارع آن نگاه می‌کنیم اگر مضارع آن بر وزن یَفْعَلُ یا یَفْعَلُ باشد مصدر میمی و اسم زمان و مکان آن مَفْعَل می‌شود. مانند:

ماضی	مضارع	مصدر میمی، اسم زمان و مکان
ذَهَبَ	يَذْهَبُ	مَذْهَبٌ
كَتَبَ	يَكْتُبُ	مَكْتَبٌ

اما اگر مضارع آن بر وزن یَفْعَلُ باشد حکم آن خواهد آمد.

۹۱. كَذَاكَ مُعْتَلٌّ لَامٌ مُطْلَقًا.....

همچنین معتل اللام به طور مطلق (بر وزن مَفْعَل می‌آید).

شرح:

اگر لام الفعل حرف عله داشت فرقی نمی‌کند که مضارع آن: یَفْعَلُ، یَفْعَلُ و یا یَفْعَلُ باشد همیشه بر وزن مَفْعَل می‌آید. مانند:

ماضی	مضارع	مصدر میمی، اسم زمان و مکان
رَضِيَ	يَرْضَى	مَرْضَى
رَمَى	يَرْمِي	مَرْمَى
دَعَا	يَدْعُو	مَدْعَى

٩١. وَإِذَا أَلِفٌ مَّا كَانَ وَآوًا بِكَسْرِ مُطْلَقًا حَصَلَا

و هرگاه فاء الفعل، واوی بود به طور مطلق به کسر (عین الفعل بر وزن مَفْعِل) می آید.

شرح:

اگر فاء الفعل، واوی بود مصدر میمی، اسم زمان و مکان بر وزن مَفْعِل می آید. فرقی نمی کند که مضارع آن: يَفْعَلُ، يَفْعَلُ و یا يَفْعَلُ باشد، مانند:

ماضی	مضارع	مصدر میمی، اسم زمان و مکان
وَعَدَ	يَعِدُ	مَوْعِد
وَضَعَ	يَضَعُ	مَوْضِع
وَرِثَ	يَرِثُ	مَوْرِث

۹۲. وَلَا يُؤْتِرُ كَوْنُ الْوَاوِ فَاءً إِذَا مَا اعْتَلَّ لَامٌ كَمَوْلَى فَارَعَ صِدْقٌ وَلَا
 ۹۳. فِي غَيْرِ ذَا عَيْنِهِ افْتَحَ مَصْدَرًا وَسِوَا هُ أَكْسِرُ وَشَدَّ الَّذِي عَنْ ذَلِكَ اعْتَزَلَ لَا

۹۲. و بودن واو در فاء الفعل تأثیری ندارد هرگاه لام الفعل، حرف عله داشت. مانند: ای مَوْلَى! دوستی صادقانه را حفظ کن.

شرح:

قبلاً خواندیم که اگر فاء الفعل، واو داشت مصدر، اسم زمان و مکان بر وزن مَفْعَل می آید و اگر لام الفعل، حرف عله داشت بر وزن مَفْعَل می آید حالا اگر فاء الفعل، واوی باشد و لام الفعل، حرف عله داشته باشد بر وزن مَفْعَل می آید، مانند:

ماضی	مضارع	مصدر میمی، اسم زمان و مکان
وَعَى	يَعِي	مَوْعَى
وَقَى	يَقِي	مَوْقَى
وَلَى	يَلِي	مَوْلَى

تنبیه:

جمله‌ی (فَارَعَ صِدْقٌ وَلَا) برای تکمیل بیت آورده شده است. و همزه در وِلَاءِ برای ضرورت بیت، حذف گردیده است.

۹۳. فِي غَيْرِ ذَا عَيْنِهِ افْتَحَ مَصْدَرًا.....

در غیر این (مواضعی که گذشت) عین الفعل آن را در مصدر کسره بده.

شرح:

قاعده‌ی کلی برای ساخت مصدر میمی از ثلاثی مجرد:

مصدر میمی از ثلاثی مجرد همیشه بر وزن مَفْعَل می آید مگر هنگامی که فاء الفعل آن، واوی باشد که در این صورت بر وزن مَفْعَل می آید. مانند: وَعَدَ يَعِدُ مَوْعِدَ

۹۳. هُ أَكْسِرُ وَسِوَا.....

و به غیر از مصدر (یعنی در اسم زمان و مکان) کسره بده.

شرح:

اسم زمان و مکان همیشه بر وزن مَفْعَل می آید مگر در دو حالت که بر وزن مَفْعِل می آید:

(۱) افعالی که مضارع آن‌ها بر وزن یَفْعِلُ بیایند، مانند: ضَرَبَ يَضْرِبُ مَضْرِبٌ

(۲) فاء الفعل واوی باشد، مانند: وَعَدَ يَعِدُ مَوْعِدٌ

۹۳..... وَشَدَّ الَّذِي عَن ذَلِكِ اعْتَرَا

و چیزهایی که از آن (قواعد یاد شده) دور باشد، شاذ است.

شرح:

طریقه‌ی ساختن مصدر میمی و اسم زمان و مکان از طریق قیاس به تفصیل گذشت. پس اسم‌هایی که بر خلاف این قواعد از عرب شنیده شده، شاذند. ابن مالک رحمه الله، شواذ را در ابیات آتی جمع‌آوری نموده که جملگی ۴۵ کلمه‌اند. و به سه قسمت تقسیم می‌شوند:

۱. **دو وجهی:** به فتح و کسر عین الفعل آمده‌اند که ۲۲ کلمه‌اند.

۲. **یک وجهی:** فقط به کسر عین الفعل آمده‌اند که ۱۸ کلمه‌اند.

۳. **سه وجهی:** به فتح، ضم و کسر عین الفعل آمده‌اند که ۷ کلمه‌اند. از این تعداد، ناظم

رحمه الله نام پنج کلمه را ذکر کرده است.